הרב יהודה זולדן, שבות יהודה וישראל, ירושלים תשס"ז, עמ' 123-136

ח

צניעות ומסירות נפש למען הארץ

מבוא – הפגנה זו על שום מה?
א. נשים ובנות למען גוש קטיף
ב. נשים בהתמודדות ובמלחמה מול אויבים
1. נשים מנהיגות
2. שותפות של נשים במלחמה מול אויבים
ג. סיכון פיזי או רוחני כשאשה פטורה מקיום המצוה
ד. אשה בעֶזרה ובהפגנה מניין?
סיכום

מבוא – הפגנה זו על שום מה?

מחאות נועדות לעורר את דעת הקהל, ולהראות לאותם אלה שכנגדם מפגינים (ממשלה, עירייה, מעסיקים וכד') שישנם המתנגדים לדרכם ולמעשיהם, והם חושבים שנעשה עוול או דבר שאינו הגון נכון ומוסרי, או שהוא נוגד את התורה. לא הוכח עד כמה, אם בכלל, הפגנות ומחאות קצרות וחד פעמיות, שינו אכן משהו בדעת הקהל או אצל יוזמי העוולות, מאחר שהפגנות אינן יוצרות בדרך כלל תהליך של הפנמה, הכרה, למידה ובירור אצל הצד שכנגד. מחאה והפגנה קצרה וחד פעמית היא מוגבלת, השפעתה היא חיצונית ולפרק זמן קצר, ובדרך כלל היא מתורגמת להפגנת כוח ונוכחות של הקבוצה שחושבת אחרת מעושי העוולה, אך היא לא חוצה גבולות.

ייתכן שהפגנות ומחאות בהן מספר המשתתפים הוא רב מאוד (מאות אלפים) ולאורך תקופה ארוכה, בעקביות ובשיטתיות, כשהצד שכנגד חש בצורה משמעותית שאין לו תמיכה לבצע את מהלכיו (בתחומים שונים: מדיניים, כלכליים, חברתיים, משפטיים, ועוד), יכולות להשפיע, אך לא הפגנות בסדר גודל קטן יחסי, וחד פעמי. שינויי עמדות מתחוללים לאחר עבודה קשה, רבת שנים, מסיבית ובאמצעים רבים ומגוונים, בה "מטפטפים" בצורה משמעותית ויעילה את התפיסה השונה והאחרת.

הצלחתה של מחאה איננה נמדדת גם בעצמת הפגיעה במפגינים (בצניעותם או באלימות אחרת המופעלת נגדם – מכות, חבלות וכד׳), או לחילופין בפגיעה שפוגעים המפגינים בשוטרים ובחיילים או בשיבוש סדר החיים הזמני והקצר לציבור הרחב (מכות, שריפת צמיגים, יידוי אבנים וכד׳). ובכל זאת, גם כשמדובר על משהו חד פעמי, נקודתי, כשברור לכול שההפגנה עצמה לא תשנה דבר, לעתים יש להפגנה ומחאה ערך אישי-פסיכולוגי. הנאבק חש שהוא צעק, מחה, ועשה מה שביכולתו לעשות. הוא לא נשאר אדיש ואיננו עובר לסדר היום.

גם אם אין להפגנות ומחאות ערך מעשי מול הפוגעים ועושי העוולות, וגם אם אין שום סיכוי שהמחאות הללו ישפיעו וישנו משהו משמעותי, יש במחאות בנושאים ערכיים ועקרוניים (בשונה למשל ממחאה על עוולה אישית) אמירה כלפי שמיא, שמשמעותה תפילה ומעשים המבטאים את רצוננו כמאמינים בטוב, בנדרש וברצוי על פי התורה וההלכה.

בספרות חז״ל מסופר על פעם אחת שקיימו הפגנה נגד השלטון, כך כתוב במגילת תענית [הסכוליון] עשרים ושמונה באדר (הסיפור מופיע גם בתלמוד, ראש השנה יט ע״א ותענית יח ע״א):

> עשרין ותמניא ביה (=באדר), אתת בשורתא טבתא ליהודאי דילא יעדון מן אוריתא ולא למספד. מפני שגזרו מלכי אדום הרשעה שמד על ישראל – שלא ימולו את בניהם, ושלא ישמרו את השבת, ושיעבדו עבודה זרה. וברית כרותה לישראל שלא ימוש ספר התורה מתוכם שנאמר: ״כי לא תשכח מפי זרעו״ (דברים לא, כא). ואומר: ״אם ימושו החוקים האלה מלפני״ (ירמיהו לא, לה). ואומר: ״ואני זאת בריתי אותם״ (ישעיהו נט, כא). מה עשה יהודה בן שמוע וחבריו? עמדו והלכו אצל מטרונית אחת שכל גדולי רומי מצוין אצלה, ונתנה להם עצה. באו והפגינו בלילה. ואמרו: אי שמים, לא אחיכם אנחנו, בני אב אחד אנחנו, בני אם אחת אנחנו. מה נשתנינו מכל האומות שאתם גוזרים עלינו גזרות הללו. ולא זזו משם עד שהותרו שלש מצוות לישראל. שימולו את בניהם, ושישמרו את השבת, ושלא יעבדו עבודה זרה. יום שהותרו להם עשאוהו יום טוב.

רש״י (ראש השנה יט ע״א) מפרש שאותה מטרוניתא הציעה: ״הפגינו – צעקו בשוקים וברחובות כדי שישמעו השרים וירחמו עליכם״. ואכן, הם הפגינו ברחובות, אבל פנייתם הייתה כלפי שמיא. ״אי שמים – אהה ה׳, להקדוש ברוך הוא היו

צועקים על אותם שגזרו עליהם גזרות קשות, והיו אומרים להם לפני הקדוש ברוך הוא: וכי לא אחיכם וכו׳״ (רש״י, תענית יח ע״א).[1]

התחושה (לפחות האישית) היא שבמחאות על גוש קטיף, הייתה פנייה רבה כלפי שמיא ולא רק בתפילות. גם ההפגנות, המחאות, השרשרת הישראלית, הסרטים הכתומים, המשאים ומתנים הפוליטיים, ועוד – כל אלו היו כדי להראות גם כלפי שמיא שאנו עושים כל שביכולתנו האנושית למנוע את החורבן הנורא, ואין אנו נותנים יד לפגיעה בשלמות הארץ, ולעוולות הנוספות שבאו כתוצאה מכך. בדרך זו גם נחשף ונלמד ברבים, מהי מסירות נפש, מהי גבורה, ומהי אחיזה עיקשת במקום, והתגלה כלפי עם ועולם מהי אהבת ארץ ישראל, ואיך ניתן להקים התיישבות קהילתית על אדני התורה, מתוך אחוות אחים ותודעת שליחות, כמי שממשיכים את פעולותיהם של אברהם ויצחק במקום הזה מלפני אלפי שנים. אך כל זה, הופנה גם כלפי שמיא, כתפילה ובקשה למנוע את ההרס. על פי הבנתנו את התורה והמצוה, זה מה שהיה נכון לעשות, וברור הוא שכל העשייה והפעילות שהביעה אמונה ומסירות נפש לא הייתה לחינם, גם אם התוצאה הסופית היא שיישובי גוש קטיף הוחרבו, והמקום כיום בריבונות נכרית.

א. נשים ובנות למען גוש קטיף

מהן הגבולות של נשים ובנות השותפות במאבק ציבורי על שלמות הארץ ועל נושאים ערכיים אחרים. האם נכון, ראוי, מותר, או שמא אסור לבנות ולנשים, להשתתף בפעילויות כאלה, בהנחה שייתכן שהן תיקלענה למצבים בהן תהיה פגיעה בצניעותן (יפגעו בהן מילולית באמירות גסות בעלות מסר מיני, הן תיגררנה או תפונינה בצורה לא צנועה על ידי חיילים/ות או שוטרים/ות, לעתים בצורה מכוונת על מנת לפגוע בצניעותן, וכד׳).[2]

חלק ממכלול השאלות הללו, נושק לסוגיה רחבה וגדולה יותר של התנהלות על פי ההלכה בחברה מעורבת של בנים ובנות (כמו: הפגנות מעורבות, השתתפות בנות

1. דברים דומים מצינו אצל נחמיה המבקש מהמלך לאפשר לו לעלות לירושלים לסייע לאחיו (נחמיה ב, ה). קודם לכן נאמר ״ואתפלל אל אלוקי השמים״ (נחמיה ב, ד) המפרשים תמהים מהי התפילה שהתפלל, והשיבו תשובות שונות (ראה: אבן עזרא ומצודות שם). המלבי״ם שם מפרש: ״בתשובה שהשיב אל המלך, היה בליבו הדיבור אל ה׳ בדרך תפילה״. נחמיה פועל הדרך אנושית ופונה אל המלך, אך הפנייה העיקרית אז, היא אל ה׳ בתפילה.
2. לא נעסוק במאמר זה בהתייחסות למצבים בהם צפויה הפגנה אלימה – מכות וחבלות בגוף, על ידי אלות, פרשים וכד׳. זה נושא רחב יותר, ואיננו נוגע דווקא לנשים ולבנות. ההתמקדות במאמר זה היא כשצפויה פגיעה בצניעות בלבד, דבר שנוגע יותר לנשים ולבנות.

במסגרת 'פנים אל פנים', בזוגות של בנות בלבד או בזוגות מעורבים בת ובן, עבודה משותפת במטה המאבק, וכד'). ההתמקדות תהיה באותם מצבים חריגים בהם ייתכן, ולעתים הדבר צפוי וידוע מראש – עימות ישיר עם כוחות הביטחון, הצבא והמשטרה.

אשרינו שבנות ונשים כואבות פגיעה בערכים חשובים ומקודשים כמו שלמות הארץ, ורוצות להביע את מחאתן על עוולות מוסריות או פגיעה בקיום מצוות התורה. גם הן בוודאי שותפות בצעקה ובתפילה כלפי שמיא על העוול העומד להתרחש. אכן, כשמסוכם ומתואם מראש בין מארגני המחאה וההפגנה לבין כוחות הביטחון, כיצד יתנהל העניין, ולא צפוי עימות חזיתי בין המפגינים לכוחות הביטחון (כגון: תהלוכה, צעדה או הפגנת מחאה במקום מרכזי ומסודר – מול בניין הכנסת, בכיכרות מרכזיות בערים וכד', בה נשמעים בעיקר דברים על ידי נואמים, מניפים שלטים וכד'), אזי אין כל מניעה שנשים ובנות תשתתפנה, וכפי שאכן נהוג ומקובל.[3] הבעייתיות היא במקום בו ההפגנה/המחאה איננה חוקית מבחינת המשטרה והצבא, ואין שום סיכום ותיאום מראש (חסימת כבישים,[4] מקום המוכרז כשטח צבאי סגור, וכד'). במקרים מעין אלה כבר הוכח שכוחות הביטחון מפנים ומפזרים את ההפגנות בכוח ובאלימות (וכפי שהיה בעמונה, בחסימות הכבישים, ובמחאות ספונטאניות אחרות בצמתים, ועוד). ככל שהצבא והמשטרה מגובים מבחינה פוליטית, תקשורתית, משפטית וציבורית, אזי גם עצמת האלימות והחריגות תהיה גבוהה יותר, וכאן מקום לשאול האם לבנות ונשים יש להשתתף בהפגנות ובמחאות כאלה.

3. בציבור החרדי – נשים משתתפות לעתים במחאות שעיקרן תפילה המונית, אך זה נעשה במקום מיוחד ובנפרד לחלוטין והתפילות והדרשות מועברות דרך רמקול (למשל: באיזור בתי זופניק יש רחובות ששם מקום הנשים בלבד). אך ברור הוא שבהפגנות אלימות יותר, בהם חוסמים כבישים, מבעירים צמיגים ומכולות, מיידים אבנים וכד', נשים ובנות אינן משתתפות כלל. שאלה כזו לא עולה לדיון בציבור זה כלל.

4. סביב סוגיית חסימת הכבישים עלו שאלות ובעיות נוספות, כמו אם אין בזה סכנת נפשות מצד המכוניות העוברות בכביש, ייתכן שחסימת הכבישים עלולה לעכב רכבי הצלה (מכבי אש, אמבולנס), וכן אם אין בזה פגיעה וגרימת עוול לשבים לביתם לאחר יום עבודה, ובכלל היעילות של מחאה כזו. יש חשש שהפרעה לנוחות האישית של הנהגים תשיג את ההפך מן המטרה. לרוב הדומם קל להזדהות ואף לסבול ב"פקק" בשביל מאבק של קבוצה כלשהי שמרגישה נפגעת כלכלית (סטודנטים, עובדי נמל וכד'), ולעתים מתוך תחושה שמחר זה יכול לקרות לו, ולכן כדאי לסבול לשם כך. אבל בנושאים כלליים יותר, בתחומים פוליטיים-מדיניים, הסבלנות פחותה, ובעצם הפגנה כזו יכולה להיות לרועץ למפגינים. השאלות סביב יעילות חסימת כבישים, הן עקרוניות והדעות חלוקות בקשר לתשובותיהן. שאלות אלה אינן ייחודיות להקשר של השתתפות בנות ונשים, ולא כאן המקום לדון בהן.

הן לא ייתכן שפעילויות הפונות גם כלפי שמיא, תיעשנה באמצעות מעשים שאין לעשותם, מעשים הסותרים את האמור בתורה. "כי ה' אלקיך מתהלך בקרב מחנך להצילך ולתת אויביך לפניך והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך" (דברים כג, טו).

ב. נשים בהתמודדות ובמלחמה מול אויבים

ההתמודדות והמאבק למען גוש קטיף, היו לצערנו אל מול אחינו בני ישראל: הציבור שתמך בגירוש, הממשלה ומערכת השלטון, ובאי כוחם – הצבא והמשטרה. אין מדובר כאן על מלחמה מול אויבים ח"ו. במובן מסוים כואב יותר שיהודים מגרשים בנחישות וללא רגישות יהודים אחרים מביתם, בשיטות לא דמוקרטיות, ולא ישרות, פוגעים בהם – במעמדם, בקהילתם ובפרנסתם – הורסים את מפעל חייהם, ומעבירים את הריבונות במקום לידי אויבי ישראל, מתוך חולשה פוליטית ולאומית, תוך ניסיון שכנוע עצמי, ושקר ציבורי, שהדבר טוב למדינה ולביטחונה, ויביא לשיפור במצב המדיני. אך אחרי הכול, זוהי התמודדות פנימית בתוך עם ישראל, ולא עם אויביו של עם ישראל. עם זאת שאין מדובר על התמודדות מול אויבים גויים, ניתן ללמוד משהו מהשתתפותן של נשים ובנות במאבקים מול אויבים, ובמלחמות ישראל.[5]

1. נשים מנהיגות

ישנן נשים מנהיגות, שמסרו את נפשם תוך כדי פגיעה בצניעותן, לטובת הצלת כלל ישראל. אלו הם מצבים ייחודים שלא ניתן ללמוד מהם דרך לרבים.

אסתר – נלקחה לבית אחשורוש בעל כורחה: "ותלקח אסתר" (אסתר ב, ח; טז) – "שלא הלכה בעצמה שהיו מוליכין אותה בעל כרחה" (מאירי, כתובות ג ע"ב וסנהדרין עד ע"ב)[6], "וקרקע עולם הייתה" (סנהדרין שם). עד השלב בו מרדכי ציווה עליה ליזום ולהיכנס לאחשורוש: "ומי יודע אם לעת כזאת הגעת למלכות" (אסתר ד, יד), ותשובתה היא: "ובכן אבוא אל המלך אשר לא כדת" (אסתר ד, טז). "אמר רבי אבא: שלא כדת היה, שבכל יום ויום עד עכשיו – באונס, ועכשיו – ברצון"

5. בנושא זה נכתב רבות, ועל כן לא נרחיב במקורות ובהפניות, אלא נציין את העקרונות בלבד.
6. ראה מה שהעיר על פרשנות זו של המאירי, הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, חלק יו"ד א, סי' עד.

(מגילה טו ע"א). הרצון הוא היוזמה שלה להיכנס לאחשורוש כשאי אפשר לצפות מראש למה זה יוביל, אך אין רבי אבא מדבר על הרצון להיבעל לו. כך הסביר זאת הרב יוסף קולון, שו"ת מהרי"ק, סי' קסז:

> הנה דבר פשוט הוא יותר מביעתא בכותחא, כי אסתר לא עשתה שום איסור, ולא היה בדבר אפילו נדנוד עבירה, אלא מצוה רבה עשתה, **שהצילה כל ישראל**. ותדע דכן הוא, שהרי בבואה לפני המלך שרתה עליה רוח הקדש, ...וחלילה וחס לומר שתשרה רוח הקדש מכח מעשה של גנאי, לא תהא כזאת בישראל. **אלא אדרבה פשיטא ופשיטא, שעשתה מצוה רבה מאד, ובפרט דקרקע עולם הייתה.**[7]

כל עם ישראל היה בסכנה קיומית, שהרי הגזרה הייתה: "להשמיד להרג ולאבד את כל היהודים מנער ועד זקן טף ונשים" (אסתר ג, יג). כניסתה של אסתר לחצר הפנימית היא זו שחוללה את השינוי המיוחל שהביא לידי ביטול הגזרה.

יעל – יוזמת אף היא ומזמינה לאוהלה את סיסרא, "ואמר ר' יוחנן: שבע בעילות בעל אותו רשע באותה שעה, שנאמר: 'בין רגליה כרע נפל שכב' (שופטים ה, כז), ...כל טובתן של רשעים אינה אלא רעה אצל צדיקים" (נזיר כג ע"ב). על יעל שרה דבורה הנביאה: "תברך מנשים יעל אשת חבר הקיני מנשים באהל תבורך" (שופטים ה, כד) – "יעל תהיה ברוכה, שהיתה זריזה לעזרת ה' במקום שהיתה שם באהלה, ויותר תבורך משאר נשים היושבות באהל" (רד"ק). כל זאת, מפני שאף כאן, היא עשתה מעשה לשם הצלת כלל ישראל. כך ממשיך הרב יוסף קולון (שם), כשהוא מציין לדברי התוספות (יבמות קג ע"א ד"ה והא):

> כן מצינו ביעל אשת חבר הקני ששבחה הכתוב במעשה דסיסרא, ...ודבר זה מותר לעשות עבירה זו לשמה, אפילו היא אשת איש, **כדי להציל כל ישראל.**[8]

7. דברים דומים כתב בשו"ת נודע ביהודה תנינא יו"ד סי' קסא: "ואסתר שאני שהיתה להצלת כלל ישראל, ואין למדין הצלת יחידים מהצלת כלל ישראל, ושם היה בהוראת מרדכי ובית דינו, ואולי ברוח הקודש".
8. דברים דומים: תוספות יומא פב ע"ב ד"ה מה; מאירי סנהדרין עד ע"ב. גם סיפור יהודית, דומה מאוד למעשיה של יעל, ולפי חלק מהראשונים התקנה שנשים מדליקות נר חנוכה – "שאף הן היו באותו הנס" – היא בגלל יהודית. ראה למשל: שבת כג ע"א רש"י ד"ה שהיו; פסחים קח ע"ב תוספות ד"ה היו; מגילה ד ע"א תוספות ד"ה שאף, ועוד.

על אף שאצל יעל לא נאמר: "קרקע עולם הייתה", כבר הסביר הראי"ה קוק באריכות רבה בשו"ת משפט כהן, סימנים קמג-קמד, שמעשי יעל ואסתר שהיו להצלת כלל ישראל, ושם בעמ' שטז:

> הכל אתי מטעם מגדר מילתא והוראת שעה, וממילא בלאו הכי אין לחלק בין מעשה לשב ואל תעשה, דהכל לפי הצורך והוראת השעה מותר, ...וכיון שהיא הוראת שעה ודאי שפיר נקראת בשם עבירה מצד עצמה, אלא שהמצוה היא יותר גדולה ממנה ומכרעתה.

מעשי יעל ואסתר הם ייחודיים, מאחר שההנחה היא שפגיעה ישירה באויב (סיסרא, המן), תשנה את התמונה, ותציל את עם ישראל מאבדון ממשי. הפריצות והזנות של האויבים הללו, היו מקור חולשתם, וכך היה אפשר לפתותם ולהביא לתוצאה המקווה. אולם אין ללמוד מכאן, על התנהלות שכזו, או אף על פחותה ממנה בחומרתה מבחינת הלכות הצניעות, באשר להפגנות. כאמור הפגנות, חסימות וכד' נועדו לעורר את דעת הקהל, למחות, להביע כאב וצער, ואולי אף להוות ניסיון למנוע את העוולה, אך גם ההסכמה המודעת מראש של בת להיפגע באורחות הצניעות שלה, לא תביא את השינוי המיוחל, כי אין מדובר כאן בניסיון לפגוע ממשית במישהו מוגדר, וכן זה לא האמצעי כפי שהיה אצל יעל ואסתר, דרכו אפשר להפיל את המנהיג, ולמנוע את ביצוע הגזרה.

2. שותפות של נשים במלחמה מול אויבים

באשר ליוצאים למלחמת מצוה נאמר במשנה בסוטה פ"ח מ"ז:

> במלחמת מצוה הכל יוצאין אפילו "חתן מחדרו וכלה מחופתה" (יואל ב, טז).

הרמב"ם בהל' מלכים ז, ד, פוסק זאת להלכה, והרדב"ז (שם) שואל, האם מקומה של אשה הוא בשדה הקרב, והלא "כל כבודה בת מלך פנימה" (תהילים מה, יד)? והוא משיב (תשובה שנייה):

> ואפשר דבמלחמת מצוה הנשים היו מספקות מים ומזון לבעליהן.[9]

9. דברים דומים כותבים: הרש"ש סוטה מד ע"ב; תפארת ישראל, משנה סוטה פ"ח מ"ח, ועוד. ראה: הרב אליעזר וולדינברג, "בביאור הכוונה של אבל במלחמת מצוה הכל יוצאין אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה", שו"ת ציץ אליעזר, חלק כ, סי' לא.

נקודת המוצא שבשאלת הרדב"ז היא שתפקיד מלחמתי איננו מתאים לנשים "דרכו של איש לעשות מלחמה ואין דרכה של אשה לעשות מלחמה" (קידושין ב ע"ב). והתשובה היא, שהן מסייעות בתפקידי עורף, מתוך הנחה שתפקידן זה איננו פוגע בהן – בכבודן ובצניעותן.

שאלת גיוס בנות לצה"ל נידונה בהרחבה רבה אצל פוסקי זמננו, ובמכלול הדיונים תופסת מקום מרכזי שאלת הפגיעה בצניעות הבנות במסגרת הצבאית (=לבוש, תרבות, התנהגות חברתית, ועוד). בצורה גורפת ניתן לומר, שרוב הרבנים והפוסקים המזוהים בדרך כלל עם רבני הציונות הדתית, והרואים ערך בתרומת בנות לאחר תום לימודיהם בגיל התיכון לחברה ולמדינה, כיוונו את הבנות להצטרף למסגרת השירות הלאומי, מתוך הנחה ששם הן תוכלנה לשמור טוב יותר על אורחות חיים של צניעות.[10] ככל שרמת ההקפדה על נושאים שבקדושה תהיה גבוהה יותר כך ייטב, ולכך שואפים לחנך במשך שנות הלימוד. כמובן, שיש המצליחות לשמור על רמת צניעות ראויה גם בצבא, ויש שאינן נוהגות כראוי גם במסגרות השירות הלאומי – הדבר כמובן תלוי בבת עצמה. אך באופן כולל ורחב, רוב הבנות הדתיות שאורחות חיים צנועים חשובים בעיניהן והן משתדלות להקפיד על כך, מעדיפות ללכת למסגרות השירות הלאומי, אם כי גם שם מקומות מקומות יש, וההתמודדות בנושא זה שונה ממקום למקום.

על כן, אין זה הגיוני לדרוש, ובצדק, שיפור מתמיד בהתמודדות עם שאלות של צניעות במסגרת השירות הלאומי, ובכל אורחות החיים גם בחיים האזרחיים, ובשל כך לשלול באופן גורף שירות צבאי לבנות, אך מאידך להתיר או לאפשר להשתתף בהפגנות או בכל פעילות אחרת, אם ברור וידוע מראש, שנשים ובנות תיפגענה באורחות צניעותן, ובוודאי כשהדבר נעשה נגדן במכוון.

אמנם, הנורמות ההלכתיות הנגזרות ממשמעות הפסוק: "כל כבודה בת מלך פנימה" השתנו במהלך הדורות. כיום, נשים יוצאות מביתן[11], הן עובדות, נושאות ונותנות,[12] באות לבית הדין,[13] ועוד, עם זאת שנדרש מהן, ואולי הדבר אף קשה יותר

10. למשל: הרב שאול ישראלי, בצומת התורה ובמדינה, ג, עמ' 235; הרב יששכר לוין, שם, עמ' 242; הרב צבי יהודה קוק, לנתיבות ישראל א עמ' קכד, ותחומין ג עמ' 387; הרב יהודה שביב, והרב שלמה מן ההר, תחומין ד, עמ' 89-68.
11. רמב"ם הל' אישות יג, יא: "גנאי הוא לאשה שתהיה יוצאה תמיד פעם בחוץ פעם ברחובות, ויש לבעל למנוע אשתו מזה ולא יניחנה לצאת אלא כמו פעם אחת בחודש או פעמים בחודש כפי הצורך, שאין יופי לאשה אלא לישב בזוית ביתה שכך כתוב: כל כבודה בת מלך פנימה".
12. גיטין יב ע"א, וראשונים שם.

לשמור על צניעותן,[14] אך יחד עם זאת, נראה שאין בסיס להתיר השתתפות של אשה ובת בפעילות כלשהי, ובכלל זה בהפגנות ובמחאות, אם ידוע מראש והדבר הוא בלתי נמנע, שתהיה פגיעה ברורה ומכוונת בצניעותן.

ג. סיכון פיזי או רוחני כשאשה פטורה מקיום המצוה

כאמור, הדיון המרכזי הוא בסיכון שנוטלות נשים על עצמן שמא יפגעו בצניעותן, ואין זה משנה מהותית מי הוא הפוגע בהן – אויב או אוהב, יהודי או גוי. גם במלחמת מצוה למול אויב, נשים אינן משתתפות בלוחמה ובאותן נקודות חיכוך בהן ברור וידוע שתהיה פגיעה בכבודן כנשים ובצניעותן.

מצאנו דוגמא לכך שחכמים לא אפשרו לנשים לקים מצוה שמלכות ישראל אסרה לקיים אותה, מאחר שהיה סכנה פיזית בדבר. ירבעם בן נבט מלך ישראל גזר שלא יעלו לירושלים. הוא אף הושיב שומרים בגבול כדי שלא יעברו מישראל ליהודה,[15] וכך היה מאז עד סוף מלכות ישראל, עד ימי הושע בן אלה, אם כי גם אז לא חזרו לעלות לרגל[16]. אף על פי כן, היו כאלה שבכל זאת עלו, כמסופר בירושלמי סוכה ה, א:

> אמר רבי יונה: יונה בן אמיתי מעולי רגלים היה, ...לימדנו רבי יוחנן: אמו מאשר, ואביו מזבולון.

יונה בן אמיתי הוא בן שבט זבולון ועלה לרגל, למרות שהיה איסור גורף של מלך ישראל שלא לעלות לרגל. בבבלי עירובין צו ע"א מוזכר שלא רק הוא עלה, אלא גם אשתו:

13. שבועות ל ע"א וראשונים שם. בעניין זה ראה באריכות: הרב מאיר שורש, "כל כבודה בת מלך פנימה", שמעתין, 67-68 (תשמ"ג), עמ' 75-86.
14. בשנים האחרונות עולה על סדר היום סוגיית ההטרדה מינית במקומות עבודה, בצבא, ביישובים, ועוד, וכן נכתבו כללים נוקשים אף בתוך הציבור הדתי והחרדי בשל בעיות קשות שהתעוררו בעניין. היציאה של נשים לעבודה וללימודים בחברה מעורבת, יוצרת זמינות להכיר מבני המין השני, ולעבוד איתם שעות ארוכות יחד וכד', דברים שלצערנו גורמים לעתים לבעיות חריפות של בגידה, הרס משפחות ועוד. הגבול הוא דק, אם כי אין זה הכרח שתקלות מסוג זה תתרחשנה, בשונה ממצב בו ברור וידוע מראש שתהיה פגיעה בצניעות.
15. ראה מגילת תענית (ליכטנשטיין) הסכוליון ד"ה [ה'] כ' חודש אב. הסיפור מופיע גם במקורות נוספים בשינויי נוסח קלים: תוספתא תענית (ליברמן) ג, ז-ח; ירושלמי תענית ד, ד; תענית כח ע"א.
16. גיטין פח ע"א.

ואשתו של יונה (רש"י: בן אמיתי) עלתה לרגל ולא מיחו בה חכמים.[17]

אך בירושלמי עירובין י, א[18] מובאת גם דעה אחרת:

ואשתו של יונה היתה עולה לרגלים ולא מיחו בידיה חכמים. ר' חזקיה בשם ר' אבהו אשתו של יונה הושבה.

מדוע לדעת ר' חזקיה בשמו של ר' אבהו, השיבו אותה?[19] על כך כותב המהר"ץ חיות (על עירובין שם):

רש"י פירש שזו אשתו של יונה בן אמיתי, ובלי ספק היה לחז"ל זאת בקבלה, ועין ירושלמי סוכה ה, א אמר ר' יוחנן יונה בן אמיתי מעולי רגלים היה... והיה להם בקבלה דגם אשתו הלכה עימו. והנה החידוש דעלה יונה לרגל אע"ג דהוא מצות עשה, מכל מקום היה סכנה בדבר מפני הפורדזאות שהושיבו מלכי ישראל, כי יונה מעשרת השבטים היה (זבולון או אשר), והיו פטורים מן הדין. רק יונה החמיר על עצמו. וזה הטעם דאשתו של יונה הושבה... כיון דהיתה סכנה ואשה פטורה מעליה לרגל, אם כן אסור להחמיר על עצמה.

אשה יכולה לעלות לרגל, אם כי היא איננה מצֻוה,[20] אך אם כרוכה סכנה פיזית בדבר, אין לה לעשות כן. במקום אחר כותב המהר"ץ חיות, שלא הייתה זאת גזרת שמד או העברה על דת, אלא שמלכי ישראל חששו שאם יעלו עולים לרגל ממלכות

17. בגמרא שם מובא קודם: "מיכל בת כושי (=שאול) הייתה מנחת תפילין ולא מיחו בה חכמים". הראשונים נחלקו בשאלה, מדוע היה מקום למחות בהן, ובכל זאת לא עשו כן. אנו מתמקדים באשת יונה. רש"י והרשב"א (כאן) מנמקים שהדיון הוא בשל העובדה שזה נראה כאיסור בל תוסיף, מאחר שנשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן. תוספות חולק עליו וטוען שמותר לאשה לקיים מ"ע שהז"ג, ובעלייה לרגל הבעיה היא שהיא נראית כמביאה חולין לעזרה או משום ראיית פנים בעזרה. כתוספות סוברים: תוס' רי"ד ראש השנה ו ע"ב; רמב"ן וריטב"א קידושין לא ע"ב; ר"ן סוכה י ע"א ברי"ף, ועוד. בשו"ת שואל ומשיב מהדורה א ח"א סי' סא, הקשה היכן רמוז שהקריבה קרבן.

18. ירושלמי ברכות ב, ג; פסיקתא רבתי (איש שלום) פיסקא כב – י' הדברות פ' תנינותא.

19. מפרשי הירושלמי – פני משה קרבן העדה, מפרשים שהיא הוחזרה. אך הרידב"ז מפרש שהכוונה "הושוו", דהיינו שביחס לאשת יונה לא נחלקו חכמים, רק ביחס למיכל בת שאול. לדעת ספר חרדים (על הירושלמי שם), היא הושבה בשל גזרת חכמי הדור. ראה עוד בעניין זה: הרב ישראל אריאל, סידור המקדש – לאם ולבת בישראל, עמ' 271-267.

20. חגיגה ה ע"א. אלקנה ונשותיו היו עולים לרגל לשילה (שמואל א א, ב-ד). "חנה היתה עולה לרגל" (ילקוט שמעוני, שמואל א רמז עח).

ישראל, הם יעשו יד אחת עם ממלכת יהודה.[21] אמנם החתם סופר השיג על המהר"ץ חיות, ולפיו הייתה זו גזרה דתית, והיה על הגברים המצֻוים לעלות לרגל, למסור הנפש.[22]

פרשנותו של המהר"ץ חיות אינה הכרחית, והדמיון בין דוגמה זו לבין נידון דידן איננו מוחלט. שם מדובר על סכנה פיזית ביסודה למי שנתפס עובר את הגבול, וכן נשים אינן מצוות לעלות לרגל. בנידוננו, אין מדובר על סכנה פיזית ממשית למי שייתפס פועל כנגד המערכת השלטונית, ונשים אף הן שותפות במצות יישוב הארץ, אך אף על פי כן גם אם יש הסבורים שטוב ונכון להפגין בצורה שתגרור אלימות, והפגיעה תהיה במישור הצניעות בעיקר, נראה שיש לנהוג כפי שמסופר על חכמי ישראל שהשיבו את הנשים לביתן, עם כל ההערכה לנחישותן ולרצונן לסייע בשמירה על גבולות הארץ שבריבונות מדינת ישראל.

ד. אשה בעֲזרה ובהפגנה מניין?

השיקול לפיו ישנן מקומות או מצבים בהם לא מקובל שנשים תשתתפנה או תהיינה פעילות בשל חשש שתהיה פגיעה בצניעותן בא לידי ביטוי בדיון בשאלת הימצאות נשים בעזרה במקדש, כך מובא בתוספתא ערכין (צוקרמאנדל) ב, א:

> לעולם לא נראית אשה בעזרה, אלא בשעת קרבנה בלבד.[23]

עם זאת שאשה נכנסת לעזרה בשעה שהיא מקריבה, במהלך דיון בגמרא בקידושין נב ע"ב על אפשרות שאשה תתקדש בעזרה, מתבטא ר' יהודה: "וכי אשה בעזרה מנין?". רש"י (שם ד"ה וכי) מפרש שנשים אסורות להיכנס לעזרה, אך תוספות (שם ד"ה וכי) טוען שאין מקור לאיסור זה, ומוכיח שנשים היו נכנסות לעזרה מכך ששחיטה כשרה בנשים ומכניסת סוטה ונזירה לעזרה:

> לכך נראה לי, וכי אשה בעזרה להתקדש מנין, הרי אין רגילות שתכנס לשם כדי להתקדש, שהרי בזיון הוא, ומילתא דלא שכיחא היא, ולא איירי תנא מזה.

21. כתבי מהר"צ חיות, חלק א, עמ' יד ועמ' קפא-קפב. כך מפרש גם הרב יששכר תמר, עלי תמר, ברכות, עמ' סה.
22. שו"ת חתם סופר, או"ח סי' רח.
23. גם בעת אכילת מעשר נאמר: "אתם וביתכם" (במדבר יח, לא) – "ואשה נכנסת לעזרה" (ירושלמי מעשר שני ה, ג).

אין איסור לאשה להיכנס לעזרה, אך זה לא היה מקובל. מדוע זה ביזיון לאשה להיכנס לעזרה על מנת להתקדש? הרב יעקב עמדין בהגהותיו לקידושין שם (בסוף המסכת), מפרש את כוונת רש"י, שאפילו בעזרת נשים לא היו הנשים מסתובבות סתם בשעה שהיו שם גברים, כמו בשמחת בית השואבה, אלא היו עומדות בגזוזטרות שהכינו לשם כך "ולא תהיינה מעורבות בין אנשים, אם כן פשיטא לא היו רשאי להכנס אם לא לצורך גדול". הרב יהושע מנחם אהרנברג, כותב שאין זה צנוע, ואינו הגון שאשה תהיה בעזרה, "ודבר שאינו הגון לנשים צנועות צריך למחות".[24]

נראה שממכלול העניין יש ללמוד, שמקומות או מצבים שגברים הם הנמצאים והעוסקים בהם, ולא מקובל בדרך כלל שנשים פעילות ומשתתפות בהם למעט מקרים חריגים, אין זה מכובד ונאה לאשה להיות נוכחת בהם.

מקור נוסף שקשור אף הוא להימצאות נשים במקדש, הוא סוגיית גילוח ראשה של אשה נזירה עם תום ימי הנזירות. לפי המשנה במידות פ"ב מ"ה, תגלחת הנזיר או הנזירה הייתה בלשכת הנזירים שבעזרת נשים, ואין הבחנה לצורך זה בין נזיר לנזירה:

> עזרת הנשים... וארבע לשכות היו בארבע מקצעותיה. ומה היו משמשות? דרומית מזרחית היא היתה לשכת הנזירים, ששם הנזירין מבשלין את שלמיהן, ומגלחין את שערן, ומשלחים תחת הדוד.

כדעה זו נפסק להלכה.[25] אך בגמרא בנזיר מה ע"א-ע"ב מובא תנא החולק על כך:

> ר' שמעון שזורי אומר: "וגלח הנזיר פתח אהל מועד" – ולא נזירה, שמא יתגרו בה הנוהכ יחרפ; אמר לו: לדבריך, סוטה תוכיח, דכתיב בה: "והעמידה לפני ה'" (במדבר ה, טז), ולא חיישינן שמא יתגרו בה פרחי כהונה. אמר להן: זו כוחלת ופוקסת, זו אינה כוחלת ופוקסת.[26]

24. שו"ת דבר יהושע, חלק א, סי' ח ס"ק ד. המהר"ם, בספר תשב"ץ קטן, סי' שצז, מעיר על מנהג לפיו נשים היו משמשות כסנדקאות בבית הכנסת: "דלאו אורחא ליכנס אשה מקושטת בין האנשים ובפני השכינה. וכי האי גוונא פרכינן בפ' האיש מקדש (דף נב) אשה בעזרה מנין? פן יתגרו בה פרחי כהונה".
25. כך פוסק הרמב"ם בהל' נזירות ח, ג, ובהל' בית הבחירה ה, ח.
26. בספרי זוטא פיסקא ו, יח, נחלקו אם אשה בכלל מגלחת, ואם כן היכן: "'וגלח הנזיר' – ר' שמעון השזורי אומר: לא הנזירה. ר' אלעזר בר' שמעון אומר: 'גלח' 'וגלח' אף הנזירה. ר' יוחנן הסנדלר אומר: נזיר אל פתח אהל מועד, אין הנזירה פתח אהל מועד. אמרו לו: למה? אמר להם: שלא להרגיל פרחי כהונה לעבירה. אמרו לו: והלא שוטה תוכיח? אמר להם: לא דומה שוטה לנזירה.

"שמא יתגרו בה פרחי כהונה" – הכוונה היא שמא יתגרו ממנה פרחי כהונה, בשל העובדה שיראו את ראש הנזירה גלוי, ומאחר שהיא גם רשאית להתנאות במראה החיצוני, בו בזמן שאשה סוטה איננה מתנאה, אלא אדרבה מתנוולת. לפי ר' שמעון שזורי, יש לחשוש שראשה הפרוע של האשה יגרום להרהור אצל אחרים, ולכן ההלכה בעניין זה אצל אשה נזירה שונה מאשר אצל נזיר.[27]

אכן, כפי שהוזכר בגמרא, גם ביחס לאשה סוטה מצאנו במשנה סוטה פ"א מ"ה דיון דומה, ויש הסובר שלעתים אין הכהן פורע את ראש האשה:

> ואם אמרה טהורה אני, מעלין אותה לשער המזרח שעל פתח שער נקנור, ששם משקין את הסוטות, ומטהרין את היולדות, ומטהרין את המצורעים. וכהן אוחז בבגדיה. אם נקרעו נקרעו, אם נפרמו נפרמו. עד שהוא מגלה את לבה וסותר את שערה. ר' יהודה אומר: אם היה לבה נאה לא היה מגלהו, ואם היה שערה נאה לא היה סותרו.

להלכה נפסק כתנא קמא.[28] אך בתוספתא סוטה (ליברמן) א, ז מנומקת דעתו של ר' יהודה, כדעתו של ר' שמעון שזורי בנזירה:

> ר' יהודה אומר: אם היה לבה נאה לא היה מגלהו, ואם היה שערה נאה לא היה סותרו, מפני פרחי כהונה.

אכן בגמרא סוטה ח ע"א, מנמק כך רבה את דברי ר' יהודה:

> שמא תצא מב"ד זכאית ויתגרו בה פרחי כהונה.[29]

רש"י (שם) מפרש:

ששוטה לא גודלת ולא כוחלת ולא פוקסת, והנזירה מותרת בכל אלו". גם הראשונים נחלקו בדבר. רש"י, תוספות וראשונים נוספים (נזיר מה ע"א-ע"ב), כותבים שלדעת ר' שמעון שזורי נזירה מגלחת במדינה במקום צנוע. ואילו מפירוש הרא"ש (שם), ניתן להבין שאיננה מגלחת כלל. בתוספתא מוצגים דברי ר' שמעון שזורי אחרת: "ר' שמעון שזורי אומר: האיש משלח תחת הדוד, ואין האשה משלחת תחת הדוד, מפני פרחי כהונה" (תוספתא נזיר [ליברמן] ד, ו). מדבריו שם ניתן להבין שהאשה אכן מגלחת ראשה, אם כי לא נאמר היכן, אך איננה משלחת שערותיה תחת הדוד, מפני פרחי כהונה.

27. מו"ר הרב צבי יהודה קוק, בהערותיו לשו"ת עזרת כהן סי' ס, מציין מקורות רבים מחז"ל, לפיהם יש בענייני דאורייתא בעצמם דברים שהם סייג ומשמרת זהירות והרחקה. הוא מפנה גם לדבריו של ר' שמעון שזורי הללו (שם אות ו).

28. רמב"ם הל' סוטה ג, יא.

29. כך מוסבר ר' יהודה גם בירושלמי סנהדרין ו, ד.

הכא – שטהורה תמצא ולא יבדקוה המים, ויתגרו בה ויהיו רודפים אחריה כל ימיה.

פרחי כהונה – נקט על שם שהיו מצויין בעזרה יותר משאר העם.

רש"י בדבריו, מצביע על שתי בעיות בשלן אין מקיימים תמיד את האמור בתורה:

א. גירוי יצרם של פרחי הכהונה ואנשים אחרים שנמצאים באותה עת במקדש.

ב. פגיעה בה בטווח הארוך. אותם אנשים ילוו אותה במבטיהם או בלעגם כל ימיה, אך העלבון הוא שלה, שאנשים זרים ראו את ראשה מגולה, כשהיא יצאה זכאית מבית הדין, והתברר שהיא צדקה ולא נסתרה עם אחר.

מחמת סיבות אלו, על אף הכתוב המפורש: "ופרע את ראש האשה" (במדבר ה, יח), עוקרים את גזרת הכתוב בשב ואל תעשה (סוטה ח ע"א תוספות ד"ה אם).

בסיכומו של דבר, דעתו של ר' שמעון שזורי באשר לתגלחת נזירה, ודעתו של ר' יהודה באשר לפריעת ראש סוטה, לא נפסקו להלכה, ואין לשנות במצבים אלו מהצו המפורש בתורה, אך יש ללמוד מכאן שיש לחשוש למצב חריג, בו פגיעה בצניעותה של אשה שלא באשמתה במקום ובמצב מסוים, תביא אותה לידי תחושת עלבון והשפלה אולי עד סוף ימיה, ועל כן יש לפטור אותה מלהיקלע למצב כזה או אף לאסור עליה לעשות כן.

סיטואציה שבה נשים ובנות נאבקות עם שוטרים/ות או חיילים/ות, אינה מתאימה לבנות ולנשים שהצניעות חשובה להן, ושהן בדרך כלל ועל פי רוב לבושות ומתנהגות בצניעות. הן עצמן תרגשנה בטווח המיידי והארוך, אי נוחות נפשית מכך, ועל כן נראה שיש להימנע מלהיקלע למצבים מעין אלה. הטיעון לפיו בת איננה עוברת שום איסור אם היא נגררת על ידי שוטר או חייל שלא באשמתה, ואם כבר השוטרים והחיילים הם אלה העוברים על איסור, ייתכן שהוא נכון, אך כאמור השאלה הקודמת היא האם יש להורות ולהדריך נשים ובנות להיכנס למצבים שבהם הן תתעמתנה בצורה שתפגע בצניעותן, גם אם העימות יהיה לצורך העניין עם שוטרות וחיילות בלבד, ולא עם חיילים ושוטרים. נראה, שהפגיעה והנזק החינוכי והנפשי החמור שיכול להיגרם כתוצאה מהעימות הצפוי, מצדיק מניעת בנות ונשים מלהשתתף ביודעין בסיטואציה שכזו.

סיכום

על אף מכלול המקורות שהוצגו כאן, יש להודות שקשה להצביע על מקור ברור וממוקד המורה על כך שאין מקום לנשים ולבנות להשתתף בהפגנה ובמחאה

כשברור וידוע מראש שתהיה פגיעה ברמה כזו או אחרת בצניעותן. חלק מהמקורות לא נפסקו להלכה, ואף פרשנותם איננה הכרחית. אך עם זאת נראה, שגם אם יש רצון עז ואמיתי למחות ולנסות לעורר את דעת הקהל כנגד העוול או הפגיעה בתורה ובארץ, כשידוע שצפוי עימות חריף שיפגע בצניעות הבנות והנשים, אפשר לבטא את המחאה במקום אחר, ולא באותו מקום בו צפוי ועלול להתרחש אותו עימות. "אין דרכה של אשה לעשות מלחמות" (קידושין ב ע"ב), מקבל משמעות נוספת, לפיה לא רק בשדות הקרב אל מול אויבים אין דרכה להיות שם, אלא גם כשמדובר לצערנו על התמודדות פנימית בתוך עם ישראל, כשהיא נעשית בצורה "מלחמתית" – באלימות הפוגעת בצניעותה. גם ב"שדה הקרב" הזה נאמר: "כל כבודה בת מלך פנימה", ויש למצוא מקום או מסגרת חלופית אחרת על מנת לבטא את מחאתן של הנשים.